

IRODALMI ÉRTESITŐ.

A lelkiismeret. Irta *Varga Béla*. Kolozsvár, 1909. — Ez a füzet doktori értekezésnek készült és szép bizonyítéka a fiatal szerző alapos filozófiai készültségének. Két részre oszlik. Az első a kérdés történeti áttekintését adja vázlatosan s éles tekintettel és logikus okfejtéssel bírálja a lelkiismeret kérdésével foglalkozó fejtegetéseket. A lelkiismeret történetében három főirányt különböztet meg, u. m. a metaphysikai vagy *theologiai*, erkölcstani vagy *lélektani* s végül az empirismus vagy sociologiai irány, mely a lelkiismeretet a socialis együttélés eredményének tekinti. Az első irány képviselőiül tárgyalja a ker. egyházi atyákat, Chrysostomust, Augustinust, a scholastikusokat, Bonaventurát, az újabb theologusok közül Rothet, K. Hofmannt, Martersent, Passavant Károlyt. Ez irány képviselői a lelkiismeretet külön tehetségnek tartják, mely arra való, hogy a jó és rossz között különbséget tegyünk, az Isten szava megnyilatkozásának, mely e szerint csalhatatlan s ítéletei megdönthetetlenek.

A második irány képviselőiként elemzi Kant, Schopenhauer, Hoppe, Wundt, Paulsen, Elsenhans, Sully, Bain felfogását s végül az empirismus vagy sociologiai irány hiveiként Rée és Spencer nézeteit rostálgatja.

Már e történelmi fejtegetések közben ki-kivillan a szerző felfogása és álláspontja, melyet a II. részben rendszeresen kifejt. Ez az álláspont — a mint könnyen érthető és természetes is — nem eredeti álláspont. Tanítójának, a kolozsvári egyetem méltán nagyhírű filozófusának, Böhmnek gondolatvilágában él, melyet mestere egy páratlanul tartalmas élet eredményeként magának megalkotott. A szerző érdemét itt abban látjuk, hogy jól választotta meg mesterét és eszményképét; de abban is, hogy nagy szorgalommal és a gondolat reflectáló erejével bele tudta magát dolgozni abba az elvont, de nemes eszmei világba, a mely még mindig ismeretlen terület a legtöbb emberre nézve. Terünk nem engedi, hogy e fejtegetések

meritumába bocsátkozzunk. Eredményül mégis megállapíthatjuk, hogy a lelkiismeretet nem tartja külön tehetségnek, hanem öntétünk tartalma ismeretének, amely nyilvánulásában értékelési folyamat s kiterjed az értékek összes fajaira (igaz, szép, jó). Mert minden érték s így a normatív értékek is a lelkiismeret indításából valósulnak meg. A lelkiismeret így Isten szava is, mert a szellemet saját törvénye szerint a tökéletes eszmény megvalósítására készíti. Ez a felfogás megtisztítja az erkölcsant a legalitás dogmatismusától, mert a szentesítést nem idegen világokban, hanem az emberben keresi.

Örömmel üdvözljük a fiatal szerzőt e szépsikerű irodalmi próbálkozás alkalmából s kívánjuk, hogy ilyen irányú tanulmányai-val most már keresse fel folyóiratunkat. De máskor vigyázzon jobban a sajtóhibákra!

(G. K.)

Bessenyei György mint ref. főconsistoriumi titkár.

Irta *Zoványi Jenő*. Sárospatak, 1909. Ára 2 korona. A ki Zoványinak e dolgozatát összeveti Széchy Károlynak ugyanerről a tárgyról irt soraival (Kisebb tanulm. 250—258 l.), mindkét író közvetlen és okfejtő előadása után is kénytelen arra a véleményre jutni, hogy e tárgygyal kapcsolatos azon főkérdés: vajjon a református hitűnek született Bessenyei élete derekán miért tért át a katolikus hitre, még mindig nincs megoldva. Széchy a megújulás körüli érdemeiért a legjobb véleménynyel van Bessenyei felől s azt hiszi, hogy mindig eljárta tisztében, következőleg lemondása a sértett ambitio eredménye; Zoványi ellenben egy, a ref. egyházra erőltetett fölösleges hivatal kelletlen tisztviselőjéül mutatja be a consistorialis secretariust, kit egyháza egyidejűleg kitarthatott, de aztán elmozdított. Széchy kétségtelenül szebbnek tünteti föl Bessenyei dolgát a valóságnál s elfogultságában annyira megy, hogy Mária Teréziát a reformátusok ügyei iránt különös módon érdeklődő uralkodónak rajzolja, a kiből ez érdeklődést a Bessenyeivel való bizalmas barátság ébresztette. Ez kétségtelenül túlzás. Hogy Terézia nem volt protestáns barát, azt Marczali és Beöthy Ákos, mindenkéül pedig Halmágyi István bizonyítja (v. ö. Bodóczy S. érdekes tanulmányát a *Ker. Magv. XLIII. évf. 1908. 1. füz.*). Azonban azt sem hihetjük, hogy Bessenyei egyházának fagyöngye lett volna, mint Zoványi állítja. S itt egy szomorú tényre kell utalnunk, a mi Zoványi dolgozatából hiányzik.

Az 1765-ben Bécsbe került testőrgárdistán akkor a mikor legszebb irodalmi babérait aratja, a mikor tőle hona a legtöbbet vár s a mikor az udvar pompájában elmerülhet, erőt vesz családjá-

nak öröklődő baja, az elhízás. A gárdától válni kellett. Pedig mi szép remények fonták körül ábrándos világát. S még ha csak a csákó s kard hagyná cserbe; de kenyerét is elvesztette. Hozzá lát tehát új életének megalapításához; mert Bécestől, irodalmunk akkori központjától nem tud megválni. Régi ismerőséhez, Beleznay generálishoz szegődik s tőle vár segédelmet. Beleznay, a dunamelléki ref. superintendentia főgondnoka, a bugyii conferentia határozatával szervezett egytetemes consistorium elnöke, félig gyűlési határozat folytán, inkább saját akaratából kinevezi Bessenyeit maga mellé titkos agensül évi 2000 forint fizetéssel. E bő javadalmazás inkább Bessenyei multjához, mint a ráváró munkához volt mérve. 1773 nov. 21.-én már elfoglalta új hivatalát s a decz. 1.-én érkezett királyi megerősítés után 16 nappal végleg szakít a katonaélettel. Hat éven át viselte tisztét s ez idő alatt nem szünt meg irodalmi terveinek is élni. Ám irodalmi agitátorsága több pénzbe került, mint a mennyi jövedelme volt; az eklézsiák által sokalt fizetés az udvar körében kevésnek bizonyult s idő multán a vitéz nemes dolga kezdett rosszra fordulni. Eladósodott; Beleznay kegye is kezdett tőle elfordulni. A superintendentiák nyíltan-titokban vádaskodtak ellene, ágenstársa is ellene tört s mind e többé-kevésbé jogosult támadásokkal szemben nem volt senki védője. Bessenyei türve egy ideig, végtén belefáradt s megunva a nyomort, nyugalmasabb életért legdrágább kincsét (?) hitét adta cserébe. Főconsistoriumi titkárságáról való lemondása után rögtön belépett a római katolikus egyházba s Mária Terézia évjáraadékokat biztosított számára. Mennyi része volt ez áttérésben a jobb meggyőződésnek, egyháza elleni haragjának s a Habsburgok katholizáló törekvésének, a fentiek után gondolhatjuk.

Nemcsak abban hibázik Zoványi, hogy Bessenyeinek Bécsben való életét nem ismerteti arányos részletességgel, de ref. cons. titkári teendőit is szükséztlenül beszéli el. Pedig Széll Farkas könyve s saját kutatásai után többet is adhatott volna. Azt is hibájául rójjuk fel, hogy Bessenyeinek ez idejű irodalmi működését egyáltalán nem említi, holott különösen Beöthy és Széchy előmunkálatai után erre kevés fáradsággal kitérhetett volna. Nem értjük azt sem, hogy dolgozatát miért szakítja félbe oly hirtelen. Igaz, a hazájába visszatérő Bessenyei már katolikus hitű s régi egyházával semmi összeköttetése, azonban a Holmi, Tarimenes utazása, még inkább vallásos és elmélkedő munkái azt bizonyítják, hogy élete utolsó szakában, procul negotiis, visszasóvárgott első hitéhez s a reményevesztett

lélek megnyugvásával írja: „egy a keresztény vallás lényegében, szertartásai csak külsőségek“. Általában Zoványi munkája élvezetes előadása mellett is hiányos, csak kerete egy helyesen megkonstruált életrajzrészletnek. Mégis egyháztörténészeink haszonnal olvashatják, mert vázaltszerűségével is jó áttekintést ad a protestantizmusnak Mária Teréziához való viszonyáról.

Dr. Borbély I.

A reformáció egyháza. Irta *Zoványi Jenő*. Sárospatak, 1909. Ára 1 kor. Zoványi e dolgozatában éles kritika alá veszi az összes egyházakat s megvilágítván mindeniknek „hibáját“ (— „a genfi egyház életveszélylyel fenyegette a hatalommal bármí módon ujjat húzókat“, „az anglikán felségsértőnek nyilvánította a vele egyet nem értőket“, „az unitárius kizárólag a maga részére kívánja lefoglalni a kor műveltségi állapotával összhangba lételet s az eljövendő idők fejlődésében csupán magát látja érvényesülhetőnek“, stb), arra az eredményre jut, hogy Jézus eszméit ezek közül egy sem vallja. Böven reflectál (9—11 lap) saját ügyére is, kikelvén azok ellen „a magyar reformátusok közül, a kik gyűlölettel rontanak neki“. Igaz, talál tiszteletreméltó embereket is (Athanasius, Huss, Luther, Dávid, Apáczai, Sinai, stb.), kik Jézus láthatatlan egyházáért martýrságot szenvedtek. — Szabad szellemű bírálatával nem tudunk mindenben egyetérteni. Kálvin egyházalkotmányát mi félszégsegeivel is többre becsüljük a szerzőnél (6 l.); az egyházak szervezetét sem tartjuk az egyéni szabadság elnyomójának (5 l.). Viszont Wargáról, Bunyitayról, gr. Tiszáról való sorait (10 l.) mi is aláírjuk. (—*éty.*)

„Nyári vasárnapi tanítások“. II. füzet, az új szövetség első fele. Irta: *Űrmösi József* homoródszentpáli unitárius lelkész. Ára 1 kor. 20 fill. A füzet írója a tanítások tárgyát jól megválogatta. Az 5. Jézus megkísértéséről, 7. a tanítványok választásáról, 8. példázat a magvetőről, 11. „az embernek fia és a szombat“-ról, 12. a tanítványok küldetéséről irt tanítások különös elismerést érdemelnek. A szerkezet egyszerűsége s az alkalmazott példák nagyon emelik a tanítások értékét. Nem ártott volna azonban a történeteket valamivel szorosabban kapcsolatba hozni a napjainkban történetekkel. A stylusa népszerűbb, mint az elébbi füzeté s óhajtjuk, hogy a III.-ik füzeté még inkább az legyen. (b. s.)

A modern irány. Irta *Cannegieter Tjeerd*, ford. *Mizsák András*. Sárospatak, 1908. Ára 1 kor. Szerző azt igyekszik benne bizonyítani, hogy „Istennek és a vallás igazságainak esakis amaz ismerete igaz, valódi és ad életet, a mely saját lelkünkben nő fel

és az egyén személyiségén ömlik el“ (27 l.). Ennek alapja az Istenben való hit (38 l.), melynek ereje csak akkor bizonyos, ha tudatossá lett (32 l.); az Istenben való hitnek tudatossá tétele: a theologia munkájának modern iránya. Fordító a szerző dolgozatát jegyzeteivel igyekezett érthetőbbé tenni.

Az úr, az atya, a fiu. Irta *Ember* János. Győr, 1909. Ára 20 fillér. Jóakarató sorokat bocsátott közre szerző 20 lapnyi kis füzetében a keresztény vallásról. Népszerűen s mégis kellő alaposággal szól a Krisztus előtti keresztények romlottságáról, főként a hatalmát veszítette „erős, boszúálló Úr“-ról; majd a keresztény vallás Istenét mutatja be. Végül bibliai idézetekben Jézus személyét s tanításait ismerteti s „Jézust minden idők erkölcsi törvényhozójának“ ismeri meg.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az amerikai Egyesült Államok senatusának papjává dr. *Pierce* washingtoni unitarius lelkészt nevezték ki. Dr. *Pierce Grant Ulysses* Washingtonban annak az unitarius egyházközségnek a lelkésze, mely „All Souls' Church“ név alatt 1821-ben alakult, s melynek templomában már mintegy husz év óta hirdeti az igét. Dr. *Pierce* mint író is ismeretes s nagy műveltséggel lép nagynevű elődjének, dr. *Hale Everett Edward*nak helyébe.

Angol lelkészek és más egyházi küldöttek júniusban látogatást tettek Németországon, viszonzásául a német lelkészek pár hónappal előbbi látogatásának. A két nemzet közt a békés viszony ápolásának elősegítése volt a látogatásnak a célja. A száz tagon felül álló küldöttségben minden felekezetről voltak képviselők. *Harrison* János, a brit és külföldi unitarius társulat elnöke Londonban érdekes beszámolót tartott útjokról, melynek egyik legnevezetesebb mozzanata volt a küldöttségnek a német császár által való fogadtatása. Az unitáriusok képviselőjét Vilmos császár mindjárt az első közt megszólításban részesítette és a mikor *Harrison* igyekezett az unitáriusokról tájékozást nyújtani, a császár azt mondta